

UOT 37.01

Humay Arif qızı Alikışiyeva
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun aparıcı mütəxəssisi

REFLEKSİV MÜƏLLİM KİMDİR?

Хумай Ариф ызы Алыкишиева
докторант по программе доктора философии, ведущий специалист
Института Образования Азербайджанской Республики

КТО ТАКОЙ РЕФЛЕКСИВНЫЙ УЧИТЕЛЬ?

Humay Arif Alikishiyeva
doctorial student in the program of doctor of philosophy,
leading specialist at the
Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

WHO IS A REFLECTIVE TEACHER?

Xülasə: Refleksiv müəllim öz fəaliyyətini də refleksiya etməyi bacarmalıdır. Müəllim nə etdiyini, nə üçün etdiyini, həm də bunu necə etdiyini daim düşünməlidir. Müəllim öz davranış, metod, texnika və hərəkətlərinin səmərəliliyini və nailiyyətlərini mütəmadi öyrənməlidir. Biz müəllimlər daim şagirdlərdən şərəf və ləyaqətimizə qarşı hörmət tələb edirik, eyni zamanda bizim özümüz də bu şərəf və ləyaqəti gözdən salacaq hərəkətlərə yol verməməliyik. Hər hansı bir xoşagəlməz hadisə baş verdikdə, qısa zaman ərzində onu aradan qaldırmağa, hərəkət və davranışlarımızı refleksiya etməyi bacarmalıyıq. Müəllim daim dərs mühitində empatiya qurmağı bacarmalı, sinifdaxili konfliktlərin həllində şagirdlərin davranışını idarəedən tərəf olmalıdır.

Açar sözlər: *refleksiv, empatiya, təhlil, fəaliyyət*

Резюме: Рефлексивный учитель должен уметь размышлять о собственной деятельности. Уметь постоянно задумываться о том, что он делает, почему он это делает и как он это делает. Он обязан постоянно изучать эффективность и достижения своего поведения, методов, приемов и действий. Мы, учителя, всегда требуем от учеников уважения к нашей чести и достоинству, и в то же время сами не должны допускать поступков, порочащих эту честь и достоинство. Когда происходит какое-либо неприятное событие, мы должны устранить его в короткие сроки и уметь отражать свои действия и поведение. Учитель всегда должен уметь соперничать в обстановке классной комнаты, быть стороной, контролирующей поведение учащихся при разрешении внутриклассных конфликтов.

Ключевые слова: *рефлексивное, эмпатия, анализ, деятельность*

Summary: A reflexive teacher should be able to reflect on his own activities. A teacher must constantly think about what he is doing, why he is doing it, and how he is doing it. The teacher should constantly study the effectiveness and achievements of his behavior, methods, techniques and actions. We teachers always demand respect from students for our honor and dignity, and at the same time, we ourselves should not allow actions that would discredit this honor and dignity. When any unpleasant event occurs, we must eliminate it in a short time, and be able to reflect our actions and behaviors. The teacher should always be able to empathize in the classroom environment, and be the party that controls the behavior of students in resolving intra-classroom conflicts.

Keywords: *reflexive, empathy, analysis, action*

*Müəllim öyrətməsi nə qədər asan olsa,
şagirdlərin öyrənməsi bir o qədər çətin olacaqdır.*

L.N. Tolstoy

XXI əsr müəllimin öz funksiyalarını dəyişməsinə tələb edir. Əgər ənənəvi təlimdə müəllim şagirdi daha çox nəzəri biliklərlə məlumatlandırarsa, müasir, fəal təlim zamanı şagirdlərin fərdi intellektual inkişafı prosesinin istiqamətləndirilməsi və fəaliyyətlərinin idarə edilməsi müəllimin əsas funksiyası hesab olunur. Müəllimin peşə fəaliyyətinin unikallığı onun şagirdə yanaşmasında, yəni “müəllim-şagird” münasibətlərində qarşılıqlı əlaqə və ünsiyyətə uyğun qurulmasındadır. Bu baxımdan tədris müəllimlə şagirdlər arasında yaradıcı ünsiyyət, birgə axtarış və fəaliyyət prosesi kimi çıxış edir və təlim prosesi müəllim tərəfindən təşkil edilir və qarşılıqlı inam, hörmət əsasında idarə olunur.

Refleksiv müəllim kimdir? Onu sırası müəllimdən fərqləndirən xüsusiyyətlər hansılardır? Niyə müəllim öz fəaliyyətini refleksiya etməlidir? Məqalə boyu bu suallara cavab tapmağa çalışacağıq.

İlk olaraq “**refleksiya**” sözünün mənasını aydınlaşdıraraq. Refleksiya-bir insanın öz fəaliyyətini, davranışını təhlil etməsi, özünüqiymətləndirməsi, özünün güclü-zəif tərəflərini üzə çıxarmasıdır. Dərs prosesində isə şagirdə və eləcə də müəllimə öyrənmənin nə dərəcədə uğurlu olmasını göstərən amildir. Müəllimin şagirdinin hərəkətlərinin səbəblərini başa düşməsi, təhsil alanın hərəkətlərini qərəzsiz təhlil etməsi, münaqişə vəziyyətində həm öz, həm də tərəflərin davranışlarına nəzarət etməsi və qiymətləndirmə bacarığı onun peşə fəaliyyətinin aparıcı xüsusiyyətləridir. Şəxsiyyətin bu cür refleksiv xüsusiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi müəllimin öz sahəsində yüksək peşəkarlıq əldə etməsinə çox böyük təsir göstərir.

Refleksiv müəllimin əsas məqsədi şagirdin mənəvi inkişafını izləyərkən onun inkişaf yollarını müəyyənləşdirmək olmalıdır. Nümunə üçün, sinif daxilində qoyulan qaydaları, tələbləri itaətkarlıqla qəbul edən şagird pis şagird deyil, onun davranışında heç bir yanlışlıq yoxdur. Sadəcə olaraq refleksiv müəllim bu şagirdin mənəvi inkişafın ilkin- “İtaət və cəza” (Prekonvensional) mərhələsində olduğunu bilməlidir (1). Müəllimlə şagirdin əməkdaşlığı təkcə tədris me-

tod və vasitələrinin tətbiqindən ibarət deyil. Onlar arasında mənəvi əlaqə olmalıdır. Müəllim ötürdüyünün şagird tərəfindən qəbul edilməsinə, özünüküleşdirməsinə şərait yaratmalıdır. Bu mənəvi əlaqə emosional, qiymətləndirici və iradi xarakter daşıyır.

Müəllim dərs prosesində istənilən vəziyyəti idarə etməyi bacarmalıdır. Amma ən əsası şagirdin inkişafı, onun daha cəsarətli, öyrənməyə həvəsli və açıq, özünəinamlı, mehriban və empatik olması üçün bir növ impuls yaratmalıdır. Dərs zamanı bəzən şagirdin arzuolunmayan davranışları da (qışqırma, cəza, səs tonunun yüksəlməsi, kobud davranış və s.) müşahidə olunur. Bu cür halları azaltmaq üçün müəllimdən xüsusi pədaqoji məharət tələb olunur. Bunun psixoloji açarı müəllimin başqa bir insana təsiri, yəni refleksiv qabiliyyətidir. Müasir pədaqoji nəzəriyyələrdən olan “Operant şərtləndirmə” şagirdlərin arzuolunan və arzuolunmayan davranışlarının idarəsinə hesablanmışdır (2). Müəllim şagirdin davranışındakı arzuolunan davranışı artırmaq üçün motivasiyanı artırmalıdır. Nümunə üçün hər zaman dərsə hazır gələn, nəticələri yüksək olan şagirdin valideynlərinə təşəkkür məktubu yollamağı göstərə bilərik. Yaxud, verilən beş tapşırığı yerinə yetirməyən şagirdə əlavə olaraq beş tapşırığın da verilməsi arzuolunmayan davranışın azaldılmasına hesablanmışdır. Bir sözlə, refleksiv müəllim daim şagirdin davranışları üzərində işləməli, onları müsbət yöndə dəyişdirməyi bacarmalıdır.

Müasir müəllim öz biliyi, praktik təcrübəsi ilə yanaşı daha təcrübəli həmkarlarından nümunə götürməsi sayəsində peşəkar olur. Dinamik inkişaf edən cəmiyyətin yeni dəyər və tələblərinə istiqamətlənmə, dəyişən peşə fəaliyyəti şəraitində yeni təcrübəyə açıqlıq müəllim üçün peşəkar zərurətə çevrilir. “Mən kiməm?” “Mənim rolum nədir?” “Mən nə üçün işləyirəm?” kimi suallar müəllimi öz fəaliyyətinin mənasını təyin etməyə, məqsədlərini müəyyənləşdirməyə, qərar qəbul edərkən arqumentləri seçməyə sövq edir. Müəllimin refleksiyası onun şagirdi subyekt kimi qəbul edərək, davranışlarını təhlil etmək, dərk etmək və fəaliyyəti üçün dəyərlər sis-

temi formalaşdırmaqdan ibarətdir. “Müəllimin etik davranış qaydaları” da göstəriləndiyi kimi, müəllimin peşəkarlıq və fərdi məsuliyyət etik davranışı olmalıdır (3).

Bundan əlavə refleksiv müəllim öz fəaliyyətini mütəmadi nəzərdən keçirməlidir. Müəllim nə etdiyini, nə üçün etdiyini, həm də bunu necə etdiyini daim düşünməli, öz davranış, metod, texnika və hərəkətlərinin səmərəliliyini və nailiyyətlərini mütəmadi təhlil etməlidir. Biz müəllimlər daim şagirdlərdən şərəf və ləyaqətimizə qarşı hörmət tələb edirik, eyni zamanda bizim özümüz də şagird şərəf və ləyaqəti gözəndən salacaq hərəkətlərə yol verməməliyik. Hər hansı bir xoşagəlməz hadisə baş verdikdə, qısa zaman ərzində onu aradan qaldırmalı, hərəkət və davranışlarımızı refleksiya etməyi bacarmalıdır.

Ümumiyyətlə, refleksiv müəllim fərziyyəyə meyilli, ağılna gələn ilk düşüncə ilə məhdudlaşmayan insandır. Məşhur amerikalı alim, pedaqoq və psixoloq Con Dyui Kolumbun həyat və fəaliyyətindən nümunə gətirərək yazırdı: “Kolumb Yerin kürə şəklində olduğunu sübut etməyə çalışanaqək insanlar Yerin düz olduğunu düşünürdülər. Bu fikir uzun müddət insanların qəbul etdiyi və inandığı fikir olduğu üçün yeni fikir çətinliklə qəbul olundu. Kolumbun yeni fikri mülahizədən-fərziyyələrdən irəli gələn bir nəticə idi. Şübhə edib araşdırdığına görə fərziyyəsinin sübutuna nail oldu”.

Müəyyən mənada dərəcə ilk dəfə girən hər bir müəllim “Kolumbdur”. Müəllimin peşəkar refleksiv təfəkkürü- hər hansı fikrin və ya biliyin ehtimal olunan formasının onun əsaslandığı əsaslar işığında fəal, ısrarlı və diqqətlə nəzərdən keçirilməsi və onun gətirdiyi sonrakı nəticələrinin təhlilidir. Refleksiv müəllim şagirdlərini divergent düşüncəyə fokuslamalı, yeni ideyalar, axtarışlar, alternativlər tapmağa kökləməlidir. Tədbirli risklər, uğursuzluq zamanı ruhdan düşməmək, özünəinam kimi bacarıqların formalaşdırılması refleksiv müəllimin şagirddə formalaşdırılması olduğu əsas keyfiyyətlərdir. K.Dvekin “Düşüncə tərzini” nəzəriyyəsinə deyildiyi kimi, şagirdlərə rəy verərəkən “hələ” sözündən istifadəyə çox yer verməliyik, “Hələ bacarmırsan”, “Hələ alınmır” və s. Bununla biz onlarda gələcəyə və özünə inamı, daha yaxşı nəticələr üçün səy göstərmə bacarığını formalaşdırmış olarıq.

Müəllim şagirdlərin maraq və tələbatlarını, fərdi psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq çevik dərəcə sənarisini qurmalı, şagirdlərin diqqətini cəlb etməli və birgə fəaliyyətdə fəal iştirakı cəlb etməlidir. Refleksiv müəllim şagirdə dərəcə gördüyü işin nəticələrinə görə hesabat verməsini öyrətməlidir. Məsələn, şagirdə sinif yoldaşının məruzəsini dinləmək tapşırılsa, o zaman şagird dəftərdə dinlədiyini anladığını əks etdirən qeydlər tutmalı, sonra bu qeydləri aydınlaşdırmaq üçün suallar verməli, yaxud yoldaş qiymətləndirməsi etməli olduğunu anlamalıdır.

Etiraf etmək lazımdır ki, müəllimin peşə hazırlığında bütün nitq bacarıqlarından ən az diqqət dinləmək qabiliyyətinə verilir. Şagirdlərlə “Yaxşı müəllim kimdir?” sorğusu keçirsək, cavabların çoxu “Məni dinləyən”, “Məni başa düşən”, “Fikrimə hörmətlə yanaşan” və s. şəklində olacaq. Eyni zamanda, aktiv idrak və kommunikativ proses kimi dinləmə bütün səviyyələrdə əks əlaqənin effektivliyini müəyyənləşdirir, tərəfdaşın daha yaxşı başa düşülməsinə və ünsiyyət məqsədinə uğurla çatmasına kömək edir.

Uşağı reflekslə dinləmək, söhbət zamanı onun sizə dediklərini, hisslərini ifadə etməklə ona “qaytarmaq” deməkdir” (Gippenreiter, 1997, s. 63) (4)

Müəllimlərin (və valideynlərin) bu dinləmə üsulunu mənimsəməsi üçün peşəkar ehtiyac onun qarşılıqlı anlaşma yaratmaq, ünsiyyət məsafəsini azaltmaq və inam hissi yaratmaq üçün yüksək potensialı ilə bağlıdır. Əbəs yerə psixoloqlar bu növ dinləməni “dinləməyə kömək edən” adlandırmayıblar.

Refleksiv müəllim valideynlə də əlaqələrin qurulması zamanı daha diqqətli olmalıdır. Valideynlə münasibət təkəcə şagirdlə bağlı qurulmamalıdır, müəllim valideyni məktəbin işlərinə cəlb etməli, onun köməklik və təkliflərindən istifadə etməlidir. Müəllim və valideyn şagirdin tərbiyyəsi, təlimdəki çətinliklərin aradan qaldırılmasında da birlikdə əməkdaşlıq etməlidirlər. Bu prosesdə də öz işini refleksiya edən müəllim “Nəyə nail oldum?”, “Nəyi dəyişə bildim?” suallarına cavab axtarmalıdır.

Sinifdə 3-2-1 refleksiya üsulundan istifadə edən müəllim şagird cavabları əsasında öz fəaliyyətini sanki kənardan görmüş olur. Üsulun metodikasına qısa nəzər salmaq. Dərəcə məqsədinə nə

dərəcədə çatıb-çatmadığı yoxlamaq üçün müəllim şagirdlərə belə bir kağız təqdim edir:

3	Bu gün öyrəndiyin üç anlayışın adını yaz. (İsmin halları, mənsubiyyət, toplu isimlər)
2	Sənə maraqlı gələn iki mövzunu qeyd et. (Ümumi və xüsusi isimlər, tək və cəm isimlər)
1	Sənə qaranlıq qalan bir anlayışı yaz. (İsmin qeyri-müəyyən yiyəlik halı)

Verilən vaxt bitdikdən sonra müəllim kağızları toplayır. Cavablar tək-cə şagirdin bilik və bacarıqlarını, qavrama səviyyəsini, dərslər haqqında məlumatlılığını ölçür, eyni zamanda müəllimə öz fəaliyyətini refleksiya etməyə geniş imkan yaradır. Belə ki, şagirdlərin cavablarını təhlil edərkən məsələn, qaranlıq qalan anlayış kimi 10 nəfər şagirdin eyni cavabı yazması müəllimin metodikasındakı zəif nöqtəni müəyyən etməyə imkan yaradır. Daha sonra refleksiv müəllim öz fəaliyyətindəki çatışmazlıqlar üzərində işləməlidir.

Refleksiv müəllimin metakognitiv bacarıqları olmalıdır. Strategiya quraraq özünə faydalı vacib olanları müəyyən etməyi bacarmalıdır. Özünün güclü zəif tərəflərini bilməli, özünün inkişafına nail olmalıdır. Ümumilikdə refleksiv müəllimin ənənəvi müəllimdən fərqləndirən əsas bacarıqlarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Müşahidə bacarığı – refleksiv müəllim güclü müşahidə etmək bacarığına sahib olmalıdır. Şagirdləri adi müzakirələrdə bir-biri ilə ünsiyyətdə, birgə fəaliyyət, əməkdaşlıq zamanı

2. Dinləmə bacarığı – tək-cə şagirdlər danışan zaman onlara qulaq asmaq deyil. Bu din-

ləmə bacarığı şagirdləri vizual olaraq dinləməkdir. Qrup daxilində, bütün siniflə iş zamanı və s. şagirdlərin müzakirələrini dinləmək-əslində bizə şagird haqqında böyük bir məlumat verir.

3. Müdaxilə etmək bacarığı refleksiv müəllimin sahib olması olduğu vacib xüsusiyyətlərdəndir. Düzgün və vaxtında məsələyə müdaxilə edən müəllim şagirdlərin fəaliyyətini doğru istiqamətə aparmış olur. Sinifdaxili konfliktlərin həllini asanlaşdırmış olur.

4. Planlaşma hazırlıq ən vacib xüsusiyyətlərdən biridir. Müəllim uğurlu nəticə istəyirsə istər təlim prosesində, istər müəllim-şagird münasibətlərində mütləq əvvəlcədən işini-fəaliyyətini planlamalıdır.

Beləliklə, refleksiv müəllim öz fəaliyyətini düşünən, təhlil edən və araşdıran peşəkardır. Eyni zamanda diqqətli dinləyici, ağıllı müşahidəçi, zəkali natiqidir. O, özünü inkişaf etdirməyə və özünü təkmilləşdirməyə tükənməz ehtiyacı olan peşəsinin əbədi “şagirdidir”. Onun peşə fəaliyyəti mühafizəkarlıqla novatorluğun qarşıdurması, ənənələri qoruyub saxlamaq və daim yeniləşmə meyli üzərində qurulub. Refleksiya olmadan, mövzu üzrə biliklər hərəkətsizləşir və sadəcə olaraq dağınıq halda nəzəri cəhətdən mənimsənilir.

Problemin aktuallığı. Müəllimin müasir fəaliyyətinə verilən əsas tələblərdən biridir.

Problemin elmi yeniliyi. Müasir dövrdə müəllimdən innovativ fəaliyyət tələb olunur. Bu gün müəllim dərslərini şagirdin mənafeyinə, təlim ehtiyaclarına uyğun qurmalıdır. Sinifdə öyrənmə mühiti ilə yanaşı, sağlam-psixoloji mühit də yaratmalıdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə müəllimlərin dərslərini, şagirdlə münasibətlərini daha səmərəli təşkil etməsinə şərait yaradacaq.

Ədəbiyyat:

1. <https://www.arti.edu.az/nodupload/editor/files/Lourens%20Kolberq.pdf>
2. <https://az.wikipedia.org/wiki/Biheviorizm>
3. <https://e-qanun.az/framework/28869>
4. https://ast.ru/news/vse_knigi_yulii_gippenreyter

E-mail:h85.a@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.fəls.dok., dos. Ə.M. Abbasov*

ped.ü.fəls.dok., dos. B.O. İbadova

Redaksiyaya daxil olub:16.09.2022.